

Пивоваров І.О.

ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПРОГРАМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПЕРЕДБАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО М.Д. КОНДРАТЬЄВА

Процеси глобалізації в політиці, науці, економіці і культурі визначають новітні підходи до суспільного розвитку в кожній країні. Україна вступила в третє тисячоліття. У цей складний період нашому народу випала доля вибрати свій стратегічний вектор розвитку до ринкових відносин і співробітництва зі світовим співтовариством. Це потребує реальних передбачень динаміки розвитку економіки на макроекономічному рівні, на основі якого формується державна політика розвитку суспільства.

Передбачення соціальних, економічних, екологічних та інших наслідків розпочатих дій є неодмінною умовою їхнього успіху, особливо у швидко змінюваній обстановці. Протягом десятиліть через важкі уроки помилок і невдач спрацьовували практичні прийоми передбачення майбутнього, що згодом були узагальнені спеціалізованою галуззю наукових знань – прогностикою. Відкриття закономірностей і тенденцій тієї чи іншої галузі природи і суспільства для передбачення тенденцій її динаміки в майбутньому і наслідків втручання людини в цю сферу – найважливіша функція будь-якої науки. Якщо прогностична функція науки послаблюється, коли реальна траєкторія руху відхиляється від тієї, що прогнозується то потрібно негайно замінити наукову парадигму.

Традиційним методом передбачення майбутнього є екстраполяція сформованих у минулому тенденцій. Але цей метод виявляється непридатним і дає помилкові прогнози в кризові періоди, коли економічна система стає нестійкою.

Основи сучасної теорії передбачення майбутнього закладені видатним економістом М.Д. Кондратьєвим. Основні положення цієї теорії можна сформулювати так:

1. Передбачення майбутнього будується на глибокій науковій основі пізнання закономірностей будови, динаміки та взаємозв'язку прогнозованого об'єкту. У передбаченні майбутнього треба спиратися на три групи закономірностей: статику, динаміку та соціогенетику. Це блискуче виконав М.Д. Кондратьєв. Він писав, що можливість передбачення на основі теорії є разом з тим критерієм істини теорії.

2. Найскладнішим та найвідповідальнішим елементом передбачення майбутнього є прогнозування циклічної динаміки досліджуваних об'єктів, зміни циклів і фаз, періодична поява кризи. Найбільш повно вивчені середньострокові економічні цикли, що знаходять вираження в циклічних економічних кризах які періодично приголомшують національну і світову економіку. М.Д. Кондратьєв досліджував піввікові цикли – великі цикли кон'юнктури (довгі хвилі економічної динаміки), що одержали назву Кондратьєвських циклів. Він же розкрив механізм взаємодії довгострокових і середньострокових циклів. Правильно визначивши фазу довгострокового циклу, можна передбачати характер середньострокових циклів, що припадають на цю фазу, і характер властивих їм криз. Довгострокові цикли є складовим елементом понаддовгострокових (цивілізованих) циклів, пов'язаних із зміною світових цивілізацій із властивими їм технологічним і економічним засобами виробництва. Так, наприкінці ХХ сторіччя спостерігається заключна кризова фаза понаддовгострокового циклу індустріальної цивілізації напередодні її заміни постіндустріальною. Це зумовило затяжний характер і глибину як загальноцивілізаційної кризи, так і кризових фаз, що припадають на цей період Кондратьєвських і середньострокових циклів.

3. М.Д. Кондратьєв визнавав три типи передбачення в соціально-економічній галузі. Перший тип – передбачення нерегулярних явищ, які протікають без встановленої послідовності. Другий тип – передбачення явищ, які у своєму розвитку мають ту чи іншу вірну другорядність або циклічність. Третій тип – передбачення розвитку тих чи інших спільних тенденцій, наприклад, тенденцій економічного зростання динаміки цін, динаміки різних категорій прибутку тощо.

4. Розробляючи методологію передбачення майбутнього, М.Д. Кондратьєв базувався на необхідності з'єднати генетичний та теологічний підходи. Генетичний підхід будується на глибокому вивченні закономірностей і тенденцій досліджуваного об'єкта, його взаємозв'язків. Він більш достовірний, але порівняно пасивний. Теологічний виходить із необхідності реалізації в майбутньому апріорно поставлених цілей. Він дуже активний, але страждає суб'єктивізмом, ігноруванням об'єктивних закономірностей. Комбінація обох підходів дозволяє забезпечувати обґрунтованість і активність, цілеспрямованість прогнозів і заснованих на них стратегій і планів.

М.Д. Кондратьєв створив багатий інструментарій прогнозування, виявлення й аналізу довгострокових тенденцій циклічної динаміки, використовував великий арсенал математичних методів і моделей при опрацюванні статистичних даних. Проте він вважав неприпустимим перебільшення ролі статико-економічних методів і отриманих на їхній основі прогнозів. Необхідні додаткові прийоми логічного аналізу, у тому числі індукція і дедукція, щоб підтвердити, що перед нами дійсні причини. М.Д. Кондратьєв заперечував захоплення цифрами в передбаченні майбутнього, використання деталізованих балансів у прогнозах, заворожливої гри в цифрах, що створює враження обґрунтованості прогнозу, але не рахується з високим ступенем у передбаченні майбутнього, його варіантності, з можливістю перелому тенденцій у кризових ситуаціях.

Ці попередження особливо своєчасні для українських економістів, прогнозистів і керівників, що у недалекому минулому під час розробки довгострокових прогнозів надмірно захоплювалися телеологічним підходом, економіко-математичними, екстраполяційними і балансовими моделями, розрахунками.

Прогнози не є самоціллю, вони служать необхідним етапом для обґрунтування середньострокової і довгострокової стратегії, розробки перспективних планів. М.Д. Кондратьєв підкреслював нерозривний зв'язок прогнозу і плану. Він писав, що плани майбутнього розвитку господарства мають найтісніший зв'язок із передбаченням цього майбутнього. Але якщо це так, то очевидно, що методи побудови планів повинні бути в достатній мірі узгоджені з можливостями точного передбачення. Перспективи плану є не тільки директивною, але й одночасно і передбаченням. І можна твердо сказати: план – не тільки передбачення: він одночасно і програма дій; але план без усякого передбачення – ніщо.

Життя підтвердило правильність висновків М.Д. Кондратьєва щодо даної проблеми.

М.Д. Кондратьєв показав приклад органічного сполучення передбачення й індикативного планування під час розробки п'ятирічного плану розвитку господарства СРСР. Проте цей підхід і план були відкинени, і тривалий час перспективні плани будувалися без прогнозів, що було однією з причин їх невиконання та багатьох стратегічних помилок. Надалі довгострокові прогнози будувалися на екстраполяційній основі, ігнорували основи теорії передбачення Кондратьєва і стали непридатними у крутому повороті циклічної динаміки на початку 90-х років.

Узята на озброєння інша теоретична крайність – прогноз без плану. Це є ознаками капітуляції держави перед ринковою стихією і значно ускладненої кризової ситуації, що потребує застосування нестандартної стратегії, неординарних рішучих дій уряду.

Перехід від централізовано-планової до ринкової економіки означає остаточний крах ілюзій, тому, що економічні кризи – це хвороба, властива тільки капіталізму. Економічні цикли і властиві їм кризові фази неминуче властиві і сучасній економіці. Звідси принципово інший курс і держави, і підприємців, і вчених України: потрібно не ігнорувати і заперечувати кризи, не намагатися уникати їх, а зрозуміти їхню сутність, навчитися їх передбачати і ставити науковий діагноз, розробляти і вміти здійснювати антикризові програми, що дозволяють пройти кризову фазу якомога швидше і з меншими втратами.

Вивченню економічних криз як фази середньострокових циклів присвячено сотні монографій. Однією із найбільш фундаментальних праць з теорії економічних циклів стала книга М.І. Туган-Барановського «Періодичні промислові кризи». Про цю працю писав один із класиків кейнсіанства, автор книги «Економічні кризи і національний прибуток» Е. Хансен. Він відзначав, що теорія М.І. Туган-Барановського ввірвалася в науку, як свіже морське повітря і правильно вказує на головну особливість циклу – коливання розмірів інвестицій. Ці судження знаменують собою поворотний пункт у теорії економічного циклу.

Учень М.І. Туган-Барановського, М.Д. Кондратьєв досліджував знижувальні, кризові фази довгострокових циклів. Він показав їх зв'язок із тривалою депресією сільського господарства, розкрив вплив на тривалість і глибину депресій кризових фаз середньострокових циклів і довів, що вихід із кризи, перехід до підвищувальної хвилі великого циклу починається з хвилі інновацій, з освоєння значних технологічних винаходів і відкриттів, з глибоких змін техніки виробництва й обміну. У 30-і роки ці положення були підтверджені і розвинуті Й. Шумпетером, а в повоєнний період – Г. Меншем.

Визнання закономірностей криз як неминучих фаз циклів відчиняє дорогу для їх передбачення – термінів настання, тривалості, глибини, характеру, правильної діагностики цієї хворобливої фази в циклічній динаміці систем.

Зразкова схема прогнозування криз включає такі основні етапи:

1. Обґрунтоване визначення об'єкта, цілей і задач прогнозу кризи. Прогноз розробляється не для того, щоб уникнути кризи. Мета прогнозу кризи – передбачати можливі терміни його настання в ритмі циклічної динаміки системи, визначити його зміст, оцінити, які елементи системи застаріли і підлягають заміні, а які – ще слабкі і потребують підтримки як елементи майбутньої системи.

2. Діагноз кризи – це дослідження закономірностей і тенденцій циклічної динаміки даного об'єкта (ним може стати світова, національна або регіональна економіка, технологічні і соціальні системи і т.д.) у ретроспективі, вивчення минулих і прогноз майбутніх кризових фаз у ритмі циклічної динаміки, аналіз і прогноз структурних зрушень і т.д. На основі цих досліджень будуються моделі циклічної динаміки даного об'єкта і його взаємозв'язків.

3. Розробка антикризових заходів: вивчення шляхів виходу з подібних криз у минулому і в інших країнах, обґрунтування системи заходів для виходу з даної кризи і розрахунок варіантів прогнозування наслідків їх здійснення і гнучке коригування, якщо вони виявилися недостатніми або істотно змінилася кон'юнктура (кризовий моніторинг). По завершенню виходу із кризи потрібно об'єктивно оцінити ефективність розпочатих заходів, узагальнити їх теоретично і поповнити бази даних про кризи і шляхи виходу з них.

Україна не може залишатися стороннім спостерігачем і очікувати, поки економіка самостійно вийде із кризи. У новорічному Посланні українському народу Президент України Л.Д. Кучма зупинявся на невіршених проблемах розвитку народного господарства держави. Певний прогрес є. Є тенденція до економічного зростання. Але багато ще треба зробити. Треба відзначити, що у свій час економічна наука й уряди розвинутих країн після руйнівної економічної кризи 1929-1933 рр. виробили теорію і механізм антикризового регулювання. В основі антикризової політики лежить теорія Дж.М.Кейнса і його послідовників, орієнтована на посилення втручання держави в економіку в періоди криз для запобігання їхніх важких наслідків. Основні положення цієї політики сформульовані в доповіді групи експертів ООН:

- обдумані і постійні дії уряду з метою підтримки ефективного попиту на рівнях, які відповідають повній зайнятості, що може викликати як збільшення державних витрат на соціальні програми, так і зменшення податків;
- впроваджені в економічну систему механізми гнучкості, пов'язані з прогресивним прибутковим податком і програмою соціального забезпечення;
- координувана програма державних інвестицій у підприємства комунального обслуговування, транспорт, житловий сектор, підприємства держсектора;
- стабілізація прибутків сільського господарства за допомогою програм підтримки або гарантування цін, субсидій на потреби виробництва;
- регулювання обсягу приватних інвестицій, надання спеціальних державних кредитів, податкові пільги для заохочення приватних інвесторів;
- антициклічні заходи, що передбачають при збільшенні безробіття понад установлену межу зміни ставок прибуткового податку, зміни внесків на соціальне забезпечення і виплат допомоги, розгортання програм суспільних

робіт і т.п.

Рекомендовані заходи неодноразово застосовувалися в кризові періоди урядами різних країн із коригуванням у залежності від характеру й особливостей національної економіки і глибини кризи.

Проте у свій час до цих заходів виявився не готовим уряд України в умовах небувалої глибокої і затяжної економічної, соціальної і політичної кризи, що розгорнулася у 90-е роки. Був поставлений помилковий діагноз кризи, були гарячково перепробовані заходи, що вели лише до поглиблення кризи. Реально здійснювався курс перекладання тягаря кризи на населення і реальний сектор економіки, що скорочує споживчий попит і затягує вихід із кризи.

В Україні були розроблені методи економічного прогнозування на коротко-, середньо- і довгостроковий період. Передбачалося, що українська економіка буде розвиватися по одному із двох можливих напрямків – по помірному або мінімальному варіантах. Перший напрямок (помірний варіант) передбачав поживлення всіх сфер економічної діяльності. Зокрема, за прогнозами Б.Панасюка, прогноз розвитку української економіки в 2001 р. по першому напрямку може відбутися за умови досягнення відповідних параметрів. По першому напрямку економічного розвитку приріст реального ВВП становитиме 2,1-3,2% у 2000 р., 2,9-3,6% у 2001 р. Прогнозовані розрахунки ґрунтувалися на кейнсіанській теорії. Як підкреслює Б.Панасюк, для прогнозу динаміки ВВП використані лише два параметри: зростання капіталовкладень і підвищення рівня зайнятості. Передбачено, що проти 2001 р. рівень безробіття в 2005 р. знизиться на 2,1%, а в 2010 р. – на 4,5%, що створить умови для забезпечення приросту ВВП на рівні 3,2-4,5% у 2005 р. і 3-4,7% у 2010 р.

Другий напрямок (мінімальний варіант) розвитку української економіки характеризується продовженням стагнації, зростанням безробіття, недостатнім сервісом і т.д. Прогноз розвитку економіки України по цьому варіанту може відбутися за умови досягнення інших параметрів. Досягнення визначених параметрів забезпечить приріст ВВП на рівні 1-1,4% у 2000 р. і 1,6-2% у 2001 р.

Такі прогнози ґрунтуються на застосуванні теорії монетаризму. Цей метод, що ніде не застосовувався для виходу з кризи, прослідковується в Україні. Треба відзначити, що передбачення річ достатньо складна, не завжди надійна. Тому не дивно, що прогнозовані і фактичні дані, методологічні і методичні підходи щодо оцінки перспектив соціально-економічного розвитку України, що використовувалися різними розроблювачами, є далекими від реальності.

На 1995 р. Міністерство економіки України припускало зниження ВВП на 5,7%, що збігається з припущеннями Європейського (-5%) і Всесвітнього (-5%) банків. Тим часом МВФ передбачав зростання ВВП на 3%. На 1996 р. Міністерство економіки України прогнозувало зменшення ВВП на 1,8%, Всесвітній банк – зростання на 1,5%, МВФ – зростання на 2,4%, Європейський центр макроекономічного аналізу – зменшення на 0,5%, а В.Геєц – зменшення на 3%. Фактично ж за 1995 р. ВВП зменшився на 12%, а за 1996 р. – на 10%.

Треба відзначити, що більшість прогнозованих розрахунків окремих розроблювачів не підтвердилися фактичними даними. Головна причина такого стану справ полягає в тому, що ці прогнози побудовані на концепціях без урахування висновків теорії «довгих хвиль» М.Д. Кондратьєва. Тут не вистачає оригінальних ідей, властивих перехідному періоду.

У обґрунтованій Посланням Президента стратегії економічного і соціального розвитку на 2000-2004 рр. досягнення щорічних темпів зростання на рівні не нижче 6-7% розглядається як безальтернативне завдання. Основні передумови для цього – забезпечення не на словах, а на ділі високої дієздатності нашої держави.

Література

1. Архангельский Ю.С. Прогнозирование объемов производства отраслей народного хозяйства Украины на основе МОБ // Экономика и математические методы. – 1996. – №6.
2. Панасюк Б., Сергиенко И., Гуляницкий Л. Прогнозирование развития экономики Украины // Экономика Украины. – 1996. – №1.
3. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. – К.: Поліграфкнига, 1998.
4. Кондратьев Н.Д. План и предвидение проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989.
5. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики. Предварительный эскиз. – М.: Наука, 1991.
6. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры. Проблема предвидения. Изб.соч. – М.: Экономика, 1993.
7. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989.
8. Панасюк Б. Прогнозирование экономического развития Украины // Экономика Украины. – 2000. – №9.
9. Гальчинский А. Восстановит дееспособность государства // Экономика Украины. – 2000. – №8.
10. Геєц В. Прогноз развития экономики Украины в 1996-2000 годы и задачи стратегии экономической политики // Экономика Украины. – 1996. – №1.